

ГЛОВО

“Гетьманської столиці”

№4 (103), липень-серпень 2024 р.

Газета Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця»

ПАЛАЦ ГЕТЬМАНА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО: 15 РОКІВ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЮ

Юлія ФУРЦОВА

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Палац гетьмана Кирила Розумовського – символ доби Гетьманщини, видатна архітектурна пам'ятка, єдиний збережений і єдиний відроджений у часи незалежної України гетьманський палац, єдиний палац в Україні, власнику якого ряд своїх творів присвятив Людвіг ван Бетховен.

У 2003-2008 рр. під егідою Президента України Віктора Ющенка, завдячуючи державному фінансуванню та благодійній допомозі відбулася реставрація палацу гетьмана.

Проект реставрації розробили фахівці інституту «УкрНДІпроектреставрація», роботи виконали спеціалісти корпорації «Укрреставрація». Головною ідеєю відродження було відтворення історичного образу пам'ятки та подальшого її використання під музей, що висвітлює важливий етап формування нашої держави – добу Гетьманщини.

«Відродження цієї перлини української архітектури – подія знакова для всіх... разом із палацом Розумовського ми відроджуємо дорожчезну частину нашої історії, повертаємо до життя пам'ять про видатний рід Розумовських» – зазначив Президент України Віктор Ющенко у день урочистого відкриття палацу Кирила Розумовського 22 серпня 2009 р.

Цього року виповнюється 15-та річниця палацу як музею, тож ми пропонуємо згадати шлях формування експозиції одного з найбільш популярних музейних закладів України, запорукою чого стала велика робота колективу

Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Ми чітко усвідомлювали важливість формування музейної експозиції саме на артефактах, які б розкривали історію Гетьманщини та державотворчу діяльність гетьмана Кирила Розумовського. Високу планку задав дарунок Грегора Розумовського – в день урочистого відкриття палацу гетьманський нащадок подарував палаш лейб-компанійський Кирила Розумовського XVIII ст. Це стало значним поштовхом для нашої подальшої діяльності з формування музейної колекції.

Зараз експозиція палацу включає низку оригінальних та унікальних експонатів, які належали гетьману, або ж пов'язані з його життям та діяльністю, зокрема: Універсал гетьмана Кирила Розумовського про присвоєння чину

тет у експозиції палацу. Упродовж 2009-2024 рр. колектив Національного заповідника «Гетьманська столиця» співпрацював з провідними музейними закладами України: Львівська національна галерея мистецтв імені Б.Г. Возницького; Львівським історичним музеєм; Національним архітектурно-історичним заповідником «Чернігів стародавній»; Чернігівським історичним музеєм імені В.В.Тарновського; Національним Києво-Печерським історико-культурним заповідником; істориками І. Дмитришин, Ю. Савчуком, Г. Розумовським, С. Потапенко. Результатом співпраці стали успішні виставкові проекти, реалізовані у палаці: «Слава примножена справами» 2018 р., «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину» 2019 р., «Батурин гетьманський: культурно-релігійний вимір українського державотворення» 2019 р., «Гід гетьманською булавою» 2020 р.

Окрім оригінальних речей доби Гетьманщини ми працювали над наповненням експозиції творами сучасних митців, які у своїх творчих роботах розкривають діяльність гетьманів та добу Гетьманщини. Результатом співпраці істориків заповідника з художниками та благодійниками експозиція палацу наповнилась рядом картин: «Рік 1764. Знищення гетьманства» О. Солов'я, «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» О. Солов'я, «Портрет Пилипа Орлика» Н. Павлусенко, «Портрет Івана Мазепи» Н. Павлусенко, «Батурин» Ю. Нагулка.

Ці пройдені 15 років засвідчили, що послідовні і злагоджена робота колективу заповідника, підтримка благодійників та небабдужих до історії та культури нашої держави людей стали запорукою успішного музейного закладу. Ми щиро дякуємо кожному, хто допоміг та сприяв становленню палацу Кирила Розумовського як музею. Дякуємо Збройним силам України, які боронять нашу державу.

Незважаючи на складні умови російсько-української війни, ми продовжуємо працювати та реалізовувати нові проекти на утвердження Батурина та України!

Урочисте відкриття палацу гетьмана Кирила Розумовського Президентом України Віктором Ющенком. 22 серпня 2009 р.

переволочанського сотника Стефану Лукомському від 9 жовтня 1763 р.; 14 світлин палацу гетьмана початку XX ст., зроблені на замовлення правнука гетьмана Каміла Розумовського; світлини палацу XIX та XX ст.; шафа для книг XIX ст.; печатка суконної фабрики гетьмана Кирила Розумовського XVIII ст.; фрагменти надгробка Кирила Розумовського авторства Івана Мартоша, 1805 р.

Тематика Гетьманщини – наш пріори-

РІЗНОМАНІТТЯ РИБИ НА ГЕТЬМАНСЬКИХ СТОЛАХ

**Оксана
ЛОМКО**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Справжніми королями бенкетів українських гетьманів в останній чверті XVII століття безумовно була риба з осетрових: білуга, севрюга, осетер, а також їх кав'яр (ікра). Чорна ікра, що добувалася з Чорного моря та річок Дніпра й Дністра вважалася делікатесом, доступним лише для заможних. Заготівлю та торгівлю ікрою довгий час контролювали візантійські, вірменські та генуезькі купці. У XVII столітті на ринок вийшла московія, яка перетворилася на одного з найпотужніших експортерів ікри в Європу.

Осетрові риби були не лише вишуканою й дорогою їжею, але й символом багатства та статусу. Їхня присутність на столі гетьмана свідчила про зв'язки з впливовими купцями. Адже, на відміну від тканин чи зброї риба потребувала особливо ретельного транспортування й захисту, ризикуючи зіпсуватися ще на початку мандрівки. Збитки в такому випадку могли розорити торговця, або навпаки, при добре поставленій організації справи нечувано збагатити.

Іноземні купці й дипломати залишили цікаві деталі щодо заготівлі кав'яру. Так, англійський лікар Самуель Колінз (1619-1670) в своїх нотатках зазначав: «є два сорти ікри: перша, що її видобувають з осетрів, чорна, зерниста, дещо клейка... Інший ґатунок ікри видобувається з білуги, колір цієї ікри темно-сірий і величина її зерен дорівнює перцю... Ікру цю очищують, солять, кладуть в ночви, щоб стекли її масляні й жирні соки, потім кладуть її в бочки й вичавлюють дуже сильно, допоки вона не зробиться твердою... Є багато ікри й невичавленої: вона надзвичайно смачна, але дуже швидко псується».

Саксонський мандрівник XVII століття Георг-Адам Шлейсінґер занотував цікаві деталі приготування та сервірування ікри: «власне слово «ікра» означає сім'я осетрових риб... ікру очищують і пресують... це хороший наїдок для тих, хто до нього звик, і більшість тримає ікру для частування. Її тонко нарізають на маленькі кружальця, приправляючи оцтом, оливковою олією, цибулею й перцем. Це делікатес».

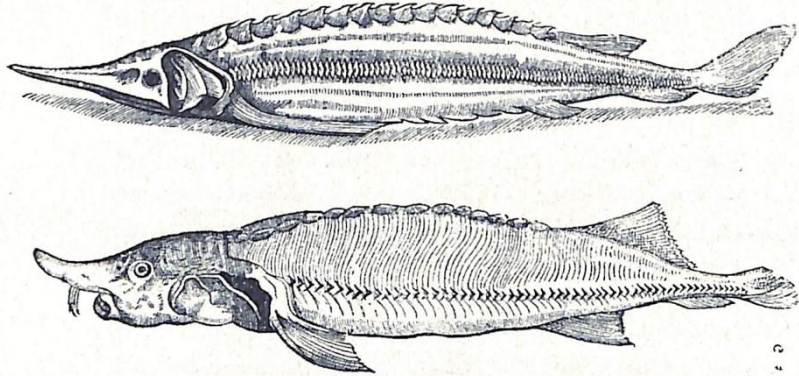
Осетрина хоч і вважалася стравою вищих і заможних верств, але мала статус «своєї», «місцевої». Інша річ – риба і морепродукти, виловлені в далеких морях, котрі ретельно й дбайливо доставлялися купцями і спеціальними

кур'єрами, маючи нечувано високу вартість.

Чи не найекзотичнішим прикладом рідкісного делікатесу на кухнях козацьких можновладців є каракатиці або «морські павуки». Вперше вони згадуються на кухні гетьмана Івана Самойловича (1672-1687), в «Описі рухомого майна» родини керманича зазначає-

завозили в Україну вподобану морську екзотику. Маємо згадки тогочасних мемуаристів про регулярний торг каракатицями егейського вилу в Ніжині. Їх можна було придбати в грецькому трактирі.

Гетьман Іван Самойлович полюбляв тушковану каракатицю у білому вині з родзинками. Страва дуже проста

Осетр. Гравюра з «Opera Omnia» Улісса Альдрованді, 1599 рік.

ся «в мішку морська риба каракатиця та ікра морська, солена осетрина та білуга, сьомга, вугор... 15 рибок морських камбали».

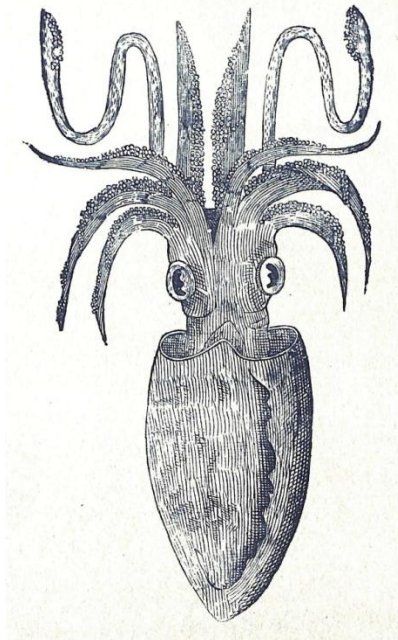
М'ясо каракатиці вважалось більш делікатесним за кальмара та восьминога. Чорнила каракатиці, як і тепер, використовували в соусах, а також як

в приготуванні. Підготовлену каракатицю потрібно відварити в підсоленій воді протягом 3-5 хв, охолодити й нарізати смужками. Окремо нарізати цибулю кільцями і обсмажити в оливковій олії до золотистого кольору. До смаженої цибулі додати каракатицю, родзинки, залити білим вином й тушкувати 5-10 хв. Все, страва «по-гетьманськи» готова!

Однак варто зазначити, що з далеких морів до Гетьманщини доправлялися не лише самі «екзоти». Через недоступність, а часто просто незвичність підносили до рангу екзотичних і цілком звичайні сорти риби, що були в далеких краях об'єктом промислового вилу. До таких належали, наприклад, камбала та міноги – водні тварини, що замешкують басейни Північного та Балтійського морів. Міног маринували та смажили, цінуючи їхнє смачне м'ясо, а також відсутність відходів при їх приготуванні.

В цілому, риба була щоденною їжею батуринських гетьманів. Готували страви з морської чи прісноводної риби, якої було вдосталь в тутешній річці Сейм. Це й щуки, лящі, карасі, коропи, соми, окуні, судаки, плотва, в'юни, язі та багато іншої. Рибу смажили, тушкували, варили, солили, в'ялили, коптили та додавали до інших страв.

Риба для наших предків була не лише джерелом харчування, але й важливим елементом культурної традиції. Екзотична риба та кав'яр були предметом розкоші на святкових застіллях та цінним дипломатичним подарунком. Таким чином присутність риби на столі гетьманів підкреслювала їхнє вишукане смаковідчуття та високий соціальний статус.

Каракатиця. Гравюра з «Opera Omnia» Улісса Альдрованді, 1599 рік.

барвник та інгредієнт ліків. Традиційно вилунок каракатиці у Середземному та Егейському морях займалися грецькі, а пізніше – турецькі рибалки, котрі й

ГЕТЬМАНСЬКИЙ БАТУРИН У ДРАМІ ОЛЕЛЬКА ОСТРОВСЬКОГО «ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА»

**Наталія
СЕРДЮК**

молодший
науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Завдяки подвижницькій праці небайдужих дослідників, меценатів і видавців наразі відкриваємо болючі сторінки нашої історії, імена репресованих письменників, жертв Червоного терору, зокрема письменника і режисера Олександра Островського, автора драми «Гетьман Іван Мазепа».

Перше, видання цього твору побачило світ в Золотоноші, у друкарні Рабіновича і Шефтеля (1918 р.). У 2009 р. твір перевидано видавництвом Міжрегіональної академії управління персоналом.

Драма на 5 дій (89 сторінок) була створена автором у Тифлісі 9-31 травня 1917 р., коли він перебував у діючій армії. Показано короткий історичний період перед загибеллю гетьманської столиці Батурина, і основні події власне відбуваються в батуринському гетьманському дворі початку 1708 року та в замку в Білій Церкві.

Твір дуже жанровий і дає розлогу картину діючих сторін в цілому, так і кожної особи зокрема. Геополітичний контекст, наскрізна тема п'єси – Велика Північна війна і наступ військ Карла XII в Україну. Червоною ниткою проходить також біль автора від московських збиткувань над козацькими військами, а також посполитим людом: військові повинності з експропріацією коней та іншого майна, побиття і грабунок московитами мирних сіл і поселень, гвалтування жіноцтва.

В одній із яв показано представницю польської прогетьманської партії княгиню Дульську (так у автора), яка, як ми знаємо, була кумою, симпатизувала Мазепі і тривалий час сприяла політичній грі гетьмана у придворних королівських колах.

Автором розгорнуті епічні полотна старшинських нарад, де присутні десятки діючих історичних осіб, відомих представників еліти козацької держави. З українців відомі історичні постаті Мазепи, Іскри, Кочубея, Орлика, Войнаровського, Горленка, Мировича, Ломицького, Апостола та інші. Також інші сцени з вороже налаштованими до України представниками польської влади (посол Цінський), начальників – москвитів, зокрема царя Петра, князя Меншикова з почетом. Відчувається знання автором фактичного історичного мате-

ріалу, проведеної великої підготовчої роботи. Головний персонаж, як і слідує з назви твору – гетьман Іван Мазепа. Згадується відома фраза І.Мазепи перед вирішальним моментом: «Ми зараз стоїмо, друзі, між двома проваллями» з «Історії русів».

Автор показує гетьмана як мудрого політика, рішучого, подекуди жорсткого, який вміє у вирішальний час відсторонити від керівництва і ув'язнити порушника гетьманської політики фахівського полковника Семена Палія, також позбавив полковничого пірнача і полтавського полковника Івана Іскру.

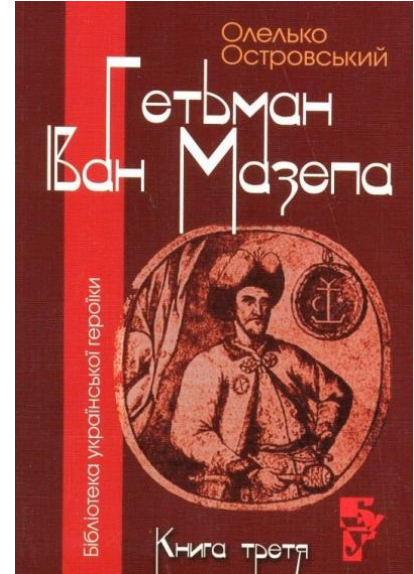
Великої уваги приділяє автор темі кохання Мазепи і Мотрі, де Мазепа просить руки Мотрі у її батька Василя Кочубея, але отримав відмову. Детально описує автор норавливий характер Мотрони і її втечу з батьківського обійстя. Майже дослівно цитує сумновідомі листи Мазепи до Мотрі: «Прошу тебе, моя любко, не відмінйся ні в чім; я ж доки жив буду, тебе не забуду і кохати не перестану на злість твоїм і моїм вограм».

Детальніше зупиняється автор на події зради В.Кочубея та І.Іскри, тонко і розлого описано підґрунтя змови між свояками проти І.Мазепи, сам її процес, як-от написання доносу на гетьмана. Окрема ява присвячена сцені втечі Мотрі Кочубеєм з дому до Івана Мазепи та перепалки її з матір'ю Любов'ю Федорівною, звідки читач робить висновки, що такі гаряча, непокірна донька в Кочубеїв! Автор сам щиро вірить у кохання Мотрони і Мазепи, глорифікує його.

Принципову позицію займає Мазепа у сцені візиту до нього польського посла Цінського, який приїхав вимагати у гетьмана місто Фастів під владу Польщі. Наглядно демонструє високопоставлений поляк неприязнь і пиху польської шляхти щодо українців, а московське нахабство взагалі немає меж! Показовою є сцена делегації від козацького війська, де представники розповідають про біди, які чинить московитське військо над українськими підрозділами, вимагання хабарів за не займання московським військом українського міста.

Найбільше обурило І.Мазепу факт призначення керівником над ним, гетьманом, неосвіченого Меншикова, «який ще вчора на вулиці продавав пиріжки і сластьони». Мазепу це обурило найбільше, коли йшов неприхований наступ на одвічні українські права і вольності руками неосвічених збоченців-москалів. Це, очевидно і стало точкою неповернення у прийнятті рішення гетьмана – перейти на бік Швеції.

Щедро пересипана п'єса великою кількістю українських прислів'їв і приказок, що свідчить про велике почуття гу-

Титульна сторінка драми Олелька Островського на 5 дій «Гетьман Іван Мазепа». Київ, МАУП, 2009 р.

мору самого автора і описаних ним персонажів: «Маєш стільки років, як у решеті дірок», «Заморозить у спасівку на гарячій черені», «Красне пір'я на удоді, та саме смердить», «Тернина грушок не родить», «Горе тому дворові, де королева розказує волові», «Материн проклин у калюжі втопить», «Василь бабі сестра у первих – через вулицю бондар», «Хто з псами лягає, той з блохами встає», «Не вмер Данило, так болячка задавила», «До хлопців – аж тини тріщать, а заміж рано!», «Не з черету родяться люди на Запоріжжі, а з України», «Сядемо в парі, щоб гречка родила», «До булави треба голови».

Закінчується твір моментом, коли В.Кочубея і І.Іскру ведуть на страту, а гетьман І.Мазепа відмовляє в аудієнції Мотроні, яка вже вийшла заміж за С.Чуйкевича. Навіть в такій деталі автор не відступив від історичної правди!

Наскрізною в творі є позиція самого автора, непорушного патріота України, який вустами гетьмана І.Мазепи з боєм промовляє до глядача/читача: «А найгірше те, що у нас на Україні, між нами самими немає ладу. І старші, і менші, і духовні, і мирські, буцім різні колеса, не в однудушній згоді.»

Драма Олелька Островського і до сьогодні є актуальною і на часі! Вивчаймо своє, українське і пам'ятаймо тих, хто сто років тому віддав своїм молоді життя за правду, якою б болючою і небезпечною вона не була...

Щиро дякуємо Чернігівській науковій універсальній бібліотеці імені Олександра і Софії Русових, за скан-копію цього твору до наукового архіву Національного заповідника «Гетьманська столиця»!

ВІД ПОКОЛІННЯ ДО ПОКОЛІННЯ

**Людмила
БІЛОУС**

зберігач фондів
II категорії
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Ткацтво – одна з найдавніших галузей світової та української національної культури, що має вікову історію. У середні віки тканини виготовляли на саморобному верстаті в основному з льону, конопель та вовни. Найпоширенішими техніками ткацтва були човникова та перебірна. Протягом століть удосконалювалися технічні прийоми створення тканин, збагачувались їх орнаментальні та колористичні рішення. Для ткачих виробів стали властиві як смугасті композиції так і складні, з допомогою візерунків: ромбів, зірок, стилізованих зображень птахів, вазонів, архітектурних споруд тощо.

З кінця XIX – початку XX століття зв'язку з поширенням машинного текстильного виробництва народне ручне ткацтво почало занепадати. Відродження його на базі народних традицій розпочалося у 30-х роках XX століття. Особливого розвитку воно набуло в традиційних осередках народного ткацтва, де секрети ткацької майстерності передавалися у родині від покоління до покоління. У галузі художнього ткацтва в Україні працювало багато талановитих майстрів та художників. Серед них високими художніми якістьями та технічною досконалістю відзначаються

твори видатного майстра ткацтва Сергія Нечипоренка. Народився він на Чернігівщині в 1922 році, в селі Пролетарське (нині – Поліське Новгород-Сіверського району). З дитинства мати і бабуся прищепили хлопчику любов до ткацтва, познайомили майбутнього художника з місцевими техніками ткацтва та навчили працювати за верстатом. Після 7 класів сільської школи навчався у Кролевецькому художньо-промисловому технікумі. Закінчив навчання та отримав диплом художника-технолога декоративних тканин у червні 1941 року. Під час Другої світової війни був учасником бойових дій. Після демобілізації, поєднуючи викладацьку і творчу діяльність, жив та працював у Києві. Вагомий внесок Сергій Нечипоренко зробив в одну із галузей декоративно-прикладного мистецтва – художній текстиль. Пішов із життя український митець 5 грудня 2014 року.

Творення декоративної тканини було справою життя Сергія Нечипоренка. Художник працював над поперечно-смугастими, плахтовими, перебірними, сіро-білими та стрічковими тканинами. Нове слово сказав у традиційному плахтовому ткацтві. Розуміючи, що плахта – поясний жіночий одяг – вийшла із вжитку і використовувалася лише для сцени, він шукав нових варіантів, черпаючи їх з багатой спадщини плахтового орнаменту. Художник запропонував сплучати в цих тканинах бавовняну нитку з віскозною. За композицією і кольоровою гамою візерунки на плахтовій тканині досить різноманітні, але орнамент завжди строго геометричний. Кожна клітинка може мати свій геометричний малюнок (фрагмент) з оригінальною народною назвою, наприклад, «жоржина», «зірочки», «луска», «шашечки», «сливки», «рачки», «гречка» тощо. Застосовуючи у плахтових малюнках змішані техніки, перебірну й човникову, Сергій Нечипоренко, розробив нові орнаментальні мотиви. Він створив чимало унікальних плахтових тканин, що використовувались не лише для пошиття святкового одягу, а й для оформлення інтер'єрів (оббиття меблів, занавіски на вікна, накидки на ліжка, скатертини, наволочки).

У фондовій колекції заповідника зберігаються як авторські роботи Сергія Нечипоренка, так і предмети побуту з його батьківської хати, що були власноруч виготовлені членами родини Нечипоренків. Серед цих музейних предметів окремої уваги заслуговують дві плах-

ти з поетичною назвою «Солов'ї». Одна з них (Інв. № KB-9-6338 / Д-3-1790) кін. XIX – поч. XX століття виткана бабусею Сергія Григоровича Марією Крисантійвною Невструй-Книшик (1865–1952). Її роботи у родині завжди цінувалися і зберігалися, адже вони поєднували між собою не одне покоління. Плахтова тканина по зовнішньому вигляду складається з кольорових клітинок (карт), що розміщені на тканині у шаховому порядку та відокремлені одна від одної смужками, які й визначають регулярність композиції. Цю плахту можна вважати справжнім витвором мистецтва, художнє рішення тканини характеризується чіткістю геометричної побудови і зв'язком її елементів між собою, що говорить про майстерність жінки в родині Нечипоренків.

Плахта «Солов'ї».

Сергій Нечипоренко. 2001 рік

Друга плахта 2001 року (Інв. № KB-17-9440 / СП-5-1883) авторства самого Сергія Нечипоренка відзначається естетичною та функціональною довершеністю. Зшита вона з двох прямокутних полотнищ, на яких відтворено подібний орнамент і колористику плахти, витканої бабусею митця. У пояс втягнуто три атласні стрічки червоного, фіолетового й жовтогарячого кольорів. Обидві плахти виткані вручну з вовняних та бавовняних ниток чорного, коричневого, бордового, білого та гірчичного кольорів. В клітинках використані мотиви «солов'ї» та «солов'їні очі». Тканина виконана як двостороння: лицева і виворітна сторони читаються як «позитив» і «негатив». Відповідність цих плахт – результат мистецького досвіду, що передався від покоління до покоління.

Сергій Григорович створив свій власний стиль у галузі художнього текстилю та дбайливо, з любов'ю, зумів передати кращі досягнення своїх попередників і доводячи їх до досконалості.

*Плахта «Солов'ї». Марія Невструй-Книшик.
Кінець XIX – початок XX століття.*

ПАРК АНДРІЯ РОЗУМОВСЬКОГО — ПЕРЛИНА САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА

**Альона
ГРАБОВЕЦЬ**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Одним із захоплень сина гетьмана України Андрія Розумовського було садівництво. Любов до нього він перейняв від батька, який мав прекрасні парки у своїх маєтностях у Батурині, Почепі та Яготині.

Довкола свого віденського палацу, зведеного у 1803–1807 рр., Андрій також розбив мальовничий англійський парк, який на той час набув поширення у Європі, прийшовши на заміну симетричному французькому. Творцем цього парку став найвідоміший ландшафтний садівник Відня та його околиць Конрад Розенталь, якого Андрій найняв у 1795 р. Прагнучи створити неперевершений парк, восени 1801 р. гетьманич відправив свого садівника, на кілька місяців до Англії, де той вивчав основні принципи створення пейзажних парків. Андрій Розумовський і сам брав активну участь у проектуванні парку, приділяючи особливу увагу деталям його дизайну, про що свідчить переписка з Розенталем.

У результаті парк Андрія Розумовського, який включав пишні насадження, боскети, газони, квітники, прогулянкові доріжки, альтанки, оранжереї, зимові сади й теплиці став одним із найпрекрасніших у Відні. Уздовж парку була прокладена алея, в'їзд на яку влаштували через кам'яну арку. Алеєю могли пересуватися і карети, і пішоходи. На ній розташували і гранітні лавки для відпочинку. Зараз на місці цієї алеї знаходиться вулиця Rasumofskygasse, названа на честь Андрія Розумовського у 1862 р.

Із захопленням згадував парк Розумовського віденський картограф Франц Антон Шрембль: «Жодне місце відпочинку не кидається в очі здивованого глядача і не відволікає його від грандіозної сцени, яку він проходить; ідея піднесена, а виконання — найбільш вдале». Цей великий живописний парк з'єднав палац Андрія з Дунайським каналом, за яким розташовувався Пратер, громадський парк, який був найпопулярнішим місцем відпочинку мешканців австрійської столиці. Тож для кращого сполучення із ним Андрій Розумовський побудував кам'яний міст.

Парк Андрія Розумовського дійсно був перлиною садово-паркового мистецтва і це засвідчують численні зоб-

раження, створені австрійськими художниками та граверами: Балтазаром Вігандом, Йозефом Месмерром, Карлом Робертом Шиндельмаєром, Едуардом Гурком, Рудольфом фон Альтом, Йозефом Хьогером та іншими. Крім того, зображення Віденського палацу з парком Андрія Розумовського використовувалися як ілюстрації до праць, присвячених дослідженням у сфері садівництва. Приміром, гравюра «Вид на палац Розумовського у Відні» Карла Роберта Шиндельмаєра увійшла до його двомовної праці французькою та німецькою «Опис найкращих парків і садів Європи: із зауваженнями щодо садівництва та насаджень».

Проте парк Розумовського вражав не лише своєю красою, а й колекцією рідкісних рослин. «Цей сад є одним із найвишуканіших у Відні як з точки зору кількості, так і рідкості рослин. Він не лише має чудові оранжереї та дуже зручне розташування, його планування також розроблене з рідкісним смаком», зазначав австрійський письменник, автор історичних книг, присвячених Відню Франц Генріх Бек у своїй праці «Цікавинки столиці та житлового району Відня і його найближчих околиць. Посібник для місцевих жителів та іноземців». Справді, у своїх оранжереях Андрій вирощував ексклюзивні, нещодавно завезені до Європи зі Східної Азії рослини й квіти. Тут можна було побачити японську мушмулу звичайну (локва), стреліцію королівську (райська пташка), гліцинію, вербу плакучу (вавилонська верба) та апельсини.

Пристрасть до садівництва та очевидні успіхи в цій царині дали можливість Андрію Розумовському 3 серпня

1819 р. стати членом Королівського садівничого товариства у Лондоні. Це товариство, створене у 1804 р., було одним із найавторитетніших об'єднань садівників у світі, яке сприяло розвитку садівництва, поширенню нових сортів фруктів, овочів, квітів та здійснювало професійну підготовку садівників. Його почесними членами були майже всі британські монархи, починаючи від короля Георга IV, королеви Вікторії та закінчуючи Єлизаветою II. Також членами товариства були інші європейські монархи та члени їхніх родин: німецький імператор Фрідріх III, друга дружина Наполеона Марія Луїза, король Данії Крістіан VIII, король Бельгії Леопольд I, король Нідерландів Вільгельм I та король Швеції Густав VI.

У той час парк Андрія Розумовського служив місцем для спілкування друзів і гостей: «Вечері по вівторках у Розумовського були одними з найприємніших, особливо навесні, коли лунає музика в парку, освітлені тераси, заповнені безліччю накритих столиків, велика кількість квітів, що стояли скрізь, і місячне світло, яке запрошувало людей прогулюватися між боскетами, надали палацу Розумовського цілком східного вигляду». Парк Розумовського під відкритим небом з видом на Дунайський канал і Пратер. Він був ідеальним місцем для традиційних розваг у таких місцях — пасторалей.

По смерті Андрія Розумовського палац із парком були продані у 1838 р. другою дружиною гетьманича князю Алоїзу II Ліхтенштейну. З 1876 р. парк перейшов у державну власність. На сьогодні залишилася невелика частина парку.

Палац і сад князя Розумовського у передмісті Відня. Художник Едуард Гурк. Перша половина XIX ст. Віденський Музей.

БАТУРИНСЬКЕ ДУХОВЕНСТВО 1760-х РОКІВ

**Наталія
САШКО**

вчений секретар
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Серед жителів українських міст і сіл окреме місце займало духовенство. Буйними барвами художнього слова цю соціальну верству описав у повісті «Старосвітські батюшки і матушки» (1884 та 1888) Іван Нечуй-Левицький.

Священно і церковнослужителі відігравали помітну роль і у соціумі Батурина другої половини XVIII ст. Перепис їхніх господарств, володінь, родинних зв'язків міститься у Генеральному описі Батурина 1765-1769 рр. На час його проведення в Батурині діяло три церкви – Покрови Пресвятої Богородиці, Введення Пресвятої Богородиці та Святої Трійці. Всі вони були дерев'яними та не мали бокових вівтарів. Опис також рясне згадками про існування у Батурині невеликої дерев'яної церкви (каплиці) Святителя Миколая. За повідомленням Філарета Гумілевського, після 1787 р. вона згоріла.

Покровська церква стояла на Київській вулиці, на північно-західному передмісті Батурина. Поблизу розміщувалися дерев'яні школа і шпиталь. Церква мала у власності ділянку землі під цвинтар біля самого храму та землю на торжищі для торгової лавки. Священиками цієї церкви були Іван і Василь Джунковські. Вони успадукували Покровську парафію від свого батька Івана Степановича та діда Степана Кіндратовича Джунковських, що служив тут до ще від кін-

ця XVII ст. Іван Степанович Джунковський мав синів: Івана, Федора, Михайла, Григорія і Василя. При цьому Василь і Григорій зі своїми родинами мешкали на дідовому обійсті, купленому в 1697 р., а Іван – у дворі, який їхній батько придбав у 1729 р. Обидва двори знаходилися поблизу Покровської церкви. Джунковські були найбагатшими представниками батуринського духовенства. Мали 13 нив загальною площею понад 30 га, 4 сінокоси, 4 ліси, худобу, нову винокурню, наймитів та два двори, заселені підсусідками.

На «вулиці, що пролягає у бік села Митченки», на південно-східному передмісті Батурина стояла дерев'яна Троїцька церква. Станом на 1787 р. її парафія становила 176 дворів. На момент проведення Генерального опису парафію очолював 32-річний Іван Петровський. Незадовго до цього, перед 1766 р. помер його батько, священник цієї ж церкви Ігнат Петрович. Він, в свою чергу, отримав парафію від свого батька – Петра Васильовича, по імені якого рід став зватися Петровськими. У цей період розгортався процес формування української еліти світського та духовного походження, тому не рідко траплялися випадки переходу з одного стану до іншого. Так брат Ігната Петровича, попович Олексій Петровський, здобувши освіту в Києво-Могилянській академії, став військовим канцеляристом – службовцем Генеральної військо-

вої канцелярії. А інший брат, 63-річний попович Василь Петровський внесений до реєстру як козак-підпомічник.

Введенська церква була споруджена до 1702 р. генеральним писарем (1787-1700) та суддею (1700-1708) Василем Кочубеем у власній садбі на вулиці Гончарівці. На початку XVIII ст. у церкві служив Іван Карташевський. По його смерті, після 1722 р. парафію отримав священник Петро Білий. На час проведення опису Батурина у Введенській церкві вже понад 20 років служив його син – Іван Петрович Білий. Він мешкав поряд з церквою у дворі, який отримав від К. Розумовського взаємін власного двору, знесеного під час побудови гетьманської садби на Київській вулиці. Білий мав 7 нив, ліс, худобу, пасіку, один двір підсусідків. Рідні брати священника Семен, Прокіп та Іван Білі внесени до реєстру як козаки-підпомічники. Причому Семен згадується не лише під батьківським прізвищем, а і як Біличенко та Білик. Від імені нащадка батуринських священників Семена Біличенка пішов місцевий топонім «Семенова гора».

Аналізуючи структури родин батуринського духовенства, відмітимо наявність складних «братських» сімей (Джунковські, Петровські), коли після смерті батька одружені брати і сестри продовжували жити під одним дахом.

Поряд з традиційними формами набуття власності (успадкування, купівля) серед документів духовенства є й так звані уступні (дарчі). Траплялося так, що люди, які мали неприязні стосунки зі своїми близькими чи перебували у депресії після їх втрати дарували священнику свою нерухомість «за поминання душі»: «від того городу віддаляю себе самого, дружину і сина свого Дем'яна, який нині мене при крайньому убожестві лишив і ніякої мені допомоги при сирітстві і старості моїй не дає».

Батуринські священники і їхні родичі мешкали неподалік їхніх церков. Вони мали великі господарства, де працювали наймити та підсусідки, а також, як було заведено, прості парафіяни, які платили за християнські треби своєю добровільно-примусовою працею.

*Батуринське духовенство. Фото початку XX ст.
Зібрання заповідника «Гетьманська столиця».*

ДЕКОРАТИВНА КАХЛЯ З ГЕРБОМ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ

**Максим НЕСКУБА
Каріна СОЛДАТОВА**

науковці НІКЗ
«Гетьманська столиця»

Уважність до деталей та вміння «розгадувати» історію через археологічні артефакти дозволяють нам робити цікаві відкриття про минуле Батурина. Одним з таких артефактів є декоратив-

на кахля з гербом гетьмана Івана Мазепи із зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця». Цей предмет є не лише зразком декоративної кераміки доби бароко, а й розкриває нам епоху гетьмана Мазепи та його внесок у розвиток культури та архітектури Української козацької держави.

У часи гетьманування І. Мазепи в Батурині особливого розвитку набув різновид гончарства – кахлярство. Під-

твердженням цього є унікальна колекція кахлів, що була зібрана під час багаторічних археологічних досліджень в Батурині і налічує понад 8 тисяч фрагментів та цілих виробів із зображеннями янголів, геральдичними символами, літерами, зооморфними зображеннями, рослинними та геометричними орнаментами тощо.

У цьому зібранні поважне місце займає кахля з гербом І. Мазепи. Вона

була виявлена у вигляді фрагментів у 2009, 2010 та 2015 рр. за 36 м від залишків палацу гетьмана, в котловані великої споруди, «покоевої хати» (флігеля) на території його замиської резиденції на Гончарівці. Ця кахля стала першою в Батурині знахідкою із зображенням герба І. Мазепи на кераміці. Значні розміри цієї знахідки дозволяють припустити, що вона була прикрасою фасаду палацу І. Мазепи. Її лицьова сторона прикрашена рослинно-геральдичним орнаментом. У центрі – геральдична фігура з перехрещених балок з півмісяцем і зіркою – центральний елемент герба гетьмана «Курч». У її верхній частині – круглий лавровий вінок із розміщеною в центрі літерою «І», тобто «Іван». Нижче розміщуються літери «М» та «Г», тобто «Мазепа» «Гетьман». Ще нижче – «В» та «Ц», «Войска» «Царського», а під нижньою перехрестиною герба – «П», «В» та «З», що є початковими літерами слів «Пресветлого» «Велічства» «Запорожського». По периметру кахлі герб оточують завитки у формі розгалужених, вигнутих пагонів з листям. Виходячи з під герба, вони простягаються вгору і

сплітаються над вінком з літерою «І». Як припускають дослідники батуринських кахлів Лариса Виногородська та Юрій Ситий, такі вироби виготовляли кращі гончарі Гетьманщини, яких І. Ма-

Кяхля з гербом гетьмана І. Мазепи після реконструкції

зепи запрошував для оздоблення будівель його батуринських резиденцій.

Укріплена замиська резиденція гетьмана, яка знаходилася в 2 км від Батуринської фортеці, була першою садибою такого типу на Лівобережжі. Садиба площею 9 га була збудована в останньому десятилітті XVII ст. у стилі центральноєвропейського бароко з характерним декором.

Кімнати житлово-представницької будівлі гетьманського палацу, мали високі склепінчасті стелі й викладені керамічними плитками підлоги, їх прикрашали та обігрівали кольорові кахляні печі виготовлені по індивідуальному замовленню. Тут гетьман приймав послів, почесних гостей та козацьку старшину, справляв урочистості заходи та банкетів. Але не довго. На початку листопада 1708 р. московське військо пограбувало та зруйнувало Батурин разом з замиською резиденцією на Гончарівці.

З метою повної реконструкції кахлі з гербом І. Мазепи, художник-реставратор заповідника «Гетьманська столиця» Наталія Кривуля, використовуючи оригінальні фрагменти кахлі, здійснила її реконструкцію.

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПАРАФІЯН ПОКРОВСЬКОЇ ЦЕРКВИ БАТУРИНА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Наталія ПІЛЬТЯЙ

науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

Упродовж багатьох століть церкви і монастирі були соціально спрямованими осередками. При них відкривалися богадільні, шпиталі, парафіяльні школи, бібліотеки та велась постійна робота, спрямована на матеріальну підтримку парафіян. Не виключенням є і Покровська церква Батурина, яка, згідно архівних документів – клірових відомостей, турбувалася про покращення повсякденного життя своїх парафіян. Важливим кроком у вирішенні соціальних питань було забезпечення державними грошовими виплатами священнослужителів та церковнослужителів. У другій половині XIX ст. сільські священники отримували жалування в середньому від 120 до 160 руб., а псаломщики – від 30 до 40 руб. на рік. Причти церков мали в середньому по 30 десятин землі та причтовий капітал від 300 до 1 000 руб., з якого священник та псаломщик отримували певний відсоток прибутків. Покровська церква за розкладом парафій відносилася до 5 класу, тобто згідно штату мала священника й псаломщика. З державної казни

на платню причту виділялося 142 руб., тобто священник отримував 106 руб., решту – псаломщик. Капітал церкви був більше 500 руб. Такі суми виплат були сталими для церков Чернігівської єпархії.

Важливим аспектом матеріального забезпечення духовенства було надання пенсій (після завершення служіння в церкві) священно- та церковнослужителям і їх родинам.

Пенсійні виплати формувалися за рахунок 2% відрхувань із жалування духовенства та частини державних коштів. Таким чином, можна зазначити, що представники духовенства мали повне право на отримання пенсії як вкладники. Так, священнослужителі та псаломщики, які прослужили від 20 до 30 років, отримували пенсію в розмірі третини окладу; ті, що прослужили від 30 до 35 років – дві третини окладу; хто мав стаж 35 років і більше – отримували пенсію в розмірі повного окладу.

У клірових відомостях Покровської церкви за 1902 р. значиться заштатний псаломщик Іван Джунківський, який прослужив на цій посаді 50 років. Йому передбачалася державна пенсія у розмірі 30 руб. та допомога від Чернігівського єпархіального опікунства у розмірі 15 руб. в рік.

Матеріальне становище у священницьких вдів та дітей-сиріт, які були у парафії Покровської церкви Батурина, було стабільним. Вдовам надавалася допомога за умови, якщо жінці було або більше 40 років, або й молодшим,

але які за станом здоров'я не могли себе забезпечити. Діти духовного стану, старші 9 років, мали право за державний кошт навчатися у духовних училищах.

З6-річна дочка священника Покровської церкви Батурина Клавдія Лаврентіївна, яка була вдовою, щоб забезпечити себе і 2 дітей, працювала вчителькою у церковнопарафіяльній школі с. Шаповалівки Конотопського повіту. Її 12-річний син Віктор навчався у 2 класі Чернігівського духовного училища на державному утриманні, а 11-річна дочка Надія отримувала освіту в Чернігівському єпархіальному училищі – також на державному утриманні. Вони отримували допомогу від єпархіальної опіки у розмірі 15 руб. раз на рік.

Також вдовам священнослужителів і церковнослужителів призначалася пенсія в розмірі половини пенсії чоловіка. Так, до парафії Покровської церкви Батурина належала 67-річна вдова священника Григорія Бивалькевича, який 40 років прослужив парохом Покровської церкви в Коропі, Олександра Федорівна. Вона отримувала за службу чоловіка державної пенсії 65 руб. на рік. Таким чином, матеріальне забезпечення духовенства Покровської церкви Батурина було як для Чернігівської єпархії цілком задовільним. Одним з напрямків соціальної діяльності церкви було належне фінансове забезпечення своїх парафіян. Особлива увага приділялася тим представникам духовного стану, які не мали матеріальних благ.

На початку 2024 року Національний заповідник «Гетьманська столиця» традиційно провів щорічний творчий конкурс РОЗУМфест. Любов до України, та історії, творчість та креативність – все це про дитячі творчі роботи, які були представлені на щорічному конкурсі. Дякуємо за підтримку щорічного конкурсу Благодійному фонду Надії Вовк «Берегиня».

До вашої уваги пропонуємо роботу з номінації «Слово» 10-річного Давида Сипливого з села Красне Чернігівської області.

НАША ГОРДИСТЬ

Розказати я вам хочу
Про історію одну
Розумовського Кирила
У палаці одному.
Народився в козаків,
У простій родині,
Виростав сім'ї на славу,
На радість Україні.
А освіту здобував

Десь там за кордоном,
І Батурин він любив,
Був він тут удома.
І ходив на річку Сейм
На пляж засмагати,
Збудував собі палац,
Щоб там працювати.
Подорожі він любив,
По Європі їздив,

Світ побачити хотів,
Не сидів на місці.
Дуже він розумний був,
Знав чотири мови,
І підтримати умів будь-яку розмову.
Тож пишатись можемо ми
Розумовським видатним,
Він Україну поважав,
І Батурин прославляв

«Герб гетьмана Кирила Розумовського». Богдана Ларіонова, 8 років. м. Остер

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Суб'єкт у сфері друкованих медіа
№ R30-04375 від 18.05.2024 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 100 прим. Зам. № 2231

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Паламарюк Ірина Юріївна

Нікітіна Анастасія Василівна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії